

Бојана М. Вељовић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

ОБЛИЦИ ИНФИНИТИВА У ГОВОРУ ТУТИНА, НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ²

У раду се са морфолошког аспекта анализира инфинитив у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Облици инфинитива утврђују се на основу грађе прикупљене од изворних дијалекатских говорника. За разлику од главнине штокавских говора и стандардног језика, испитивани идиом карактерише се добром очуваношћу инфинитива у свим наслеђеним синтаксичким службама, а прилике на читавом ареалу релативно су уједначене. Посматрано са морфолошког аспекта, међутим, увиђа се варијантност која се превасходно тиче присуства дужих форми са финалним *-и* на једном и њиховог одсуства на другом делу територије, где функционошу искључиво краћи облици. Показало се да на постојање двеју зона утичу превасходно ареални фактори, тачније морфолошка диференцијација условљена је територијалним положајем делова говора и њиховим контактима са другим дијалектима.

Кључне речи: дијалектологија, морфологија, зетско-сјенички дијалекат, инфинитив, краћи облици инфинитива, облици са финалним *-и*

1. Увод

У српском језику инфинитив функционише као безлични непроменљиви облик са основном службом именовања глаголске радње, и то, у односу на све остале глаголске облике, на најнеутралнији начин. Сходно томе, инфинитив, који води порекло од глаголске именице, употребљава се за навођење глаголских лексема у речницима (канонски облик). У стандардном српском језику гради се од инфинитивне (аористне) основе, и то: а) код глагола I врсте додавањем обличког наставка *-иши* испред којег се налази сугласник *-с*: (*шресиши*, *мусиши*, *красиши*), чије се инфинитивне основе (аористне) завршавају на *-с*, *-з*, *-г*, *-иши*; односно додавањем обличког наставка *-ћи*, у чијем се сугласнику *ћ* налази и завршни сугласник аористне основе и *и* из инфинитивног наставка *-иши*: *рећи*, *лећи* и сл.; и б) код глагола осталих врста додавањем обличког наставка

1 bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика језичких стуркутура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

за инфинитив *-иши* на њихову основу која се завршава на вокал: *оратиши, бринутиши, певаиши, носиши, видеиши* (Stanojčić, Popović 2005: 116).

Прилике у народним говорима, онима где се инфинитив очувао, одликују се варијантношћу. Поред дужих форми са наставцима *-иши* и *-ћи* у дијалектима равноправно функционишу, а у неким и превладавају или су једино и познати, и облици без финалног вокала, тзв. краћи инфинитив (*радиш, певаш, доћ, наћ* и сл.). Процес морфолошког упрошћавања у појединим идиомима иде још даље, па се срећу и облици без финалног консонанта (*ради, пева, носи* и др.). Овоме треба додати и чињеницу да се у дијалектима, чешће него у стандарду, дешавају различите промене унутар консонантских група насталих у додиру основе и наставака, што доприноси повећању степена варијантности.

Предмет овога рада јесте утврђивање морфолошких типова инфинитива који функционишу на терену тутинско-новопазарско-сјеничког говора. Анализом је утврђено постојање двају ареала: а) зоне у којој функционишу искључиво краће форме, без финалног *-и*, која захвата највећи део територије; и б) зоне на периферији простора Сјенице, у додиру са говорима херцеговачко-крајишког типа, где су у паралелно употреби оба морфолошка лика, уз превласт форми са финалним вокалом. Имајући у виду да су овакве прилике настале у резултату дијалекатских међуутицаја, утврђивање изоглоса које би указале на границе простирања једних и других форми од значаја је за дефинисање међудијалекатских граница³.

Како би се стекао увид у шире ареалне прилике које одликује зетско-сјенички дијалекат у целини, односно да би се јасније одредио положај испитиваног говора унутар ширег система, стање у испитиваном говору пореди се са оним у суседним говорима зетско-сјеничког дијалекта.

Материјал за рад прикупљен је теренским истраживањем у 105 пунк-това на територији Тутина, Новог Пазара и Сјенице⁴. Грађа је

3 Ово напомињемо имајући у виду чињеницу да се у делу говора у коме се бележи постојање дужих инфинитивних облика среће и новоштокавска акцентуација и замена јата која одговара херцеговачко-крајишким приликама (ијекавско-јекавска а не ијекавско-екавска као на остатку територије). Сходно томе, оправдано претпостављамо да део сјеничке територије који се налази у граничној зони према херцеговачко-крајишким говорима, са чије стране долазе језички утицаји, припада управо том дијалекатском типу у односу на остатак територије која је део зетско-сјеничког дијалекта.

4 Списак пунктова са простора тутинске општине са скраћеницама кориштеним у раду:
 Баћица (Ба), Биохане (Би), Блага (Бл), Бороштица (Бо), Брегови (Бр), Врба (Вр), Врујца (Вру), Глухавица (Гл), Глоговик (Гло), Годово (Го), Гурдијеље (Гу), Делимеђе (Де), Детане (Дет), Добри Дуб (Д. Дуб), Добриња (До), Долово (Дол), Дулебе (Ду), Ђерекаре (Ђер), Ервенице (Ер), Жирче (Жи), Жупа (Жу), Кељеполје (Ке), Коваче (Ков), Кониче (Кон), Кочарник (Коч), Лескова (Ле), Липица (Ли), Мелаје (Ме), Митрова (Ми), Набоје (На), Островица (Ост), Паљево (Па), Пероше (Пе), Плинибабе (Пл), Попе (По), Пресло (Пр), Пружањ (Пру), Рамошево (Рам), Рачиће (Рач), Рудница (Руд), Руђа (Ру), Саш (Са), Сврачиће (Св), Смолућа (См), Старчевиће (Ст), Струмце (Стр), Суви До (С. До), Тутин (Ту), Црниш (Цр), Шароње (Ша), Шипче (Ши).

ексцерпирана из транскрибованих разговора са изворним дијалекатским говорницима, а у раду се, услед ограничености обимом, наводи само мањи број забележених примера.

2. Анализа *џрађе*

Иако присутна, балканистичка тенденција замене инфинитива конструкцијом *да* + презент у тутинском говору, за разлику од, на пример, говора призренско-тимочке зоне, где је елиминисан, и прилика на косовско-ресавском терену, где је у процесу нестајања, није знатније узнапредовала. Овај облик у знатној мери чува све наслеђене синтаксичке функције и у свим категоријама у којима се бележи напоредна употреба фреквентнији је и обичнији у односу на *да*-конструкцију⁵. Морфолошки ликови, деловањем различитих унутарјезичких процеса, преобликовани су у односу на наслеђене, те ће у даљој анализи бити дат преглед различитих облика⁶.

2.1. Инфинитив без финалног -и

На читавом терену тутинско-новопазарске зоне у употреби је искључиво инфинитив без финалног -и. Овоме ареалу прикључује се и највећи део сјеничке зоне, са изузетком поменутог релативно уског појаса на граници са херцеговачко-крајишким дијалектом, где се паралелно употребљавају и облици са очуваним финалним вокалом, о чему ће речи бити касније.

2.1.1. Глаголи на -ији бележени су без финалног вокала:

Ѡн ће ви *исприћати*; немѠте ме *задржавати*; мѠгу ти *прићати*; нѠћеш *вѠровати* (К Бун); Ѡн се мѠгѠ *ожењити*; *жаљити*; тѠшко је *бијти* чѠвек (Ки); *досађити*; почѠ *причати*; нѠће ми *смѠшати*, мѠгу *живѠти*; мѠрам нѠкѠг *илашити*; *ја* ћу ти *казати*; нѠћу се мѠлѠгѠ *мѠчити* (Кл); не трѠба ни *дѠјелити*; ти ћеш и *ћѠрати* ѱ ријеку; трѠба га *вѠровати*; нѠкат нѠће ни *имати*; свѠ се мѠре *сѠкрити*; цркву

Пунктови са територије Новог Пазара:

Багри (Баг), Балетиће (Бал), Бобовик (Боб), Боторовина (Бот), Брђани (Брђ), Вучја Локва (В. Лок), Избице (Из), Јошаница (Јо), Јуковача (Ју), Кашаљ (Ка), Козарево (Коз), Лече (Леч), Лукаре (Лу), Неготинац (Не), Нетврђе (Нет), Осоје (Ос), Пожега (Пож), Прђенова (Прђ), Рајетиће (Ра), Рајчиновиће (Рај), Себечево (Се), СопѠхани (Со), Суха Ђуприја (С. Ђуп), Трнава (Трн), Цвијетње (Цв), Шавце (Шав).

Сјенички пунктови:

Баре (Бар); Бољаре (Бољ), Буђево (Бу), Врсјенице (Врс), Градац (Гр), Гошево (Гош), Дражевиће (Др), Дружиниће (Дру), Дубница (Дуб), Дуга Пољана (Д. Пољ), Дујке (Дуј), Зајечиће (За), Карајукића Бунари (К. Бун), Кијевце (Ки), Кладница (Кл), Кнежевац (Кн), Крстац (Крс), Трешњевица (Тре), Тријебине (Тр), Тузиње (Туз), Увац (Ув), Угао (Уг), Урсуле (Ур), Цетановиће (Це), Црвско (Цр), Чедово (Че), Шаре (Шар), Штаваљ (Шт).

5 О синтаксичким одликама инфинитива писали смо у: Veljović 2014: 51–65.

6 У овом раду посматрају се само глаголски наставци, док ће однос основа, тј. варијантност која се на том плану огледа у облицима инфинитива бити предмет посебног истраживања.

*п*р^в*и*ш м^ор^аш (Кн); *п*р^е*ш*р^е*и*т^и; тр^еб^а *ћ*р^аш т^о; м^оре *и*зг^ор^е*т*и; м^уку *ћ*еш *в*ид^е*т*и; ј^а *ћ*у *з*л^е*д*а^ш у т^ебе (Тр); п^оћ^ел^{'и} к^уп^дв^ат^и; с^ат *ћ*у ј^а н^ай^дј^иш к^ра^ве (Туз); м^ор^ате *с*е о^кр^ен^ут^и; н^ек^о *ћ*е м^ор^аш; м^ош сл^уш^ат^и; м^иј^еш^ат^и (Уг); н^ем^о ме *ш*р^е*ћ*и^ши (Це); ж^рш^ив^ов^аш; *у*б^иш (Че); м^огло *с*е и р^ад^ит^и и з^ар^ад^иш (Бл); св^е *ћ*у ти *п*р^ич^аш; т^ешк^о с^ир^от^ин^у *њ*и^виш; н^ем^о *к*аж^ев^аш; *о*на *ћ*е га б^еж^е-*н*й^с*аш; г^рах^ота р^од^иш и б^ац^иш д^иј^ете (Бр); с^рам^ота *с*е ф^ал^иш; п^ри^ча т^и п^а *ћ*у ти ј^а д^од^ав^аш (Вру); ј^а *ћ*у д^он^иј^еш в^оду; да ти је з^на^ш; да л' *ћ*еш о^са^мн^уш; р^од^иш ј^ед^но д^иј^ете; ј^а *ћ*у ти д^ир^аш; ј^а *ћ*у га о^ст^ид^виш, ј^а *ћ*у з^ап^ос^ти^дв^иш; тр^еб^а *з*л^е*д*а^ш а не тр^еб^а в^ер^ов^аш (Го); и^сп^ри^ча^ш; н^еће *и*г^ра^ш (Гу); не м^орете св^е з^ав^рш^иш (Дел); н^ем^оте ме д^аш; н^ем^оте ме д^ав^аш (Ђер); *у*м^ри^је^ш; *и*п^и-*н*у^ш је н^е б^и см^ео (Жи); н^еј в^ер^ов^аш (Ков); н^ем^о ме д^аљ^е и^сп^иш^ев^аш (Кон); т^ешк^о в^ама о^бј^ас^ниш; к^ат *с*е п^оч^ело р^аш^ов^аш; т^и т^о ш^рп^е*ш* н^е м^ош; о^во тр^еб^а н^ај^ур^иш (Ле); м^ожда *ћ*е ме б^ол^{'е}ш (Ли); н^аб^ав^иш; б^огами *ћ*у л^аг^аш; н^еће ш^ре^б*аш (Ми); т^о је л^ак^о п^ра^виш (Ост); да ј^ој п^ом^ог^не с^уд^ове д^ир^аш (Па); м^ог^о с^ам у^ил^аћ^ив^аш; м^оре ти п^ре^го^ре^ш (Пе); х^от^е ме *о*н^и о^ше^ш (Пл); к^ат *ћ*у ти п^ла^тит[?] (По); да л' *ћ*у *с*е ј^а *њ*ој св^ид^еш (Ст); н^е б^и у^ме^о о^иш^аш; м^ош к^ри^шк^ов^аш; н^ем^о *с*е *п*л^аш^иш (Рај); н^ем^ој т^и м^исл^{'и}ш (Цв); н^ем^оте *с*е ни *и*з^ув^аш; *и*м^аш ш^{та} в^ић^еш (Бу); о^ик^ач^иш; м^огло б^и *с*е п^рев^ар^иш; о^ни *ћ*е ти о^ир^ич^аш (Врс); не см^иј^еш з^ас^па^ш; *о*ће б^иш, н^еће б^иш (Ка); не д^адоше ч^уш (Коз); л^ак^о *ћ*емо му ш^ур^иш; *о*на *ћ*е т^о и^шч^уп^аш к^о н^иш^{та} (Бал); н^ем^оте му *и*у^ши^на^ш в^ел^{'и}к^у в^оду *о*ће *с*е у^зу^шиш; ј^ед^но *ћ*у ти п^ок^ло^ниш (Из); *ћ*е м^огу ј^а т^ебе ш^ре^б*аш (Леч); *о*н *ћ*е з^ов^нуш; с^ат *ћ*е м^ор^аш (Нет); п^оч^ел^{'и} з^ра^диш к^ућу (Ос).***

2.1.1.1. Код глагола који се завршавају на *-сш* након губљења крајњег *-и* долази до испадања експлозивног сугласника, што је у складу са ограничењем које се тиче немогућности реализовања групе *-сш* у финалној позицији уопште у највећем броју случајева (*п*о^с, *к*р^с, *м*а^с и сл.):

м^огла *с*и ј^ес (Бал); в^и *ћ*ете о^зе^ш так^о; н^ека *ћ*е *п*о^дес; *о*на *ћ*е и^сш^ре^с (Бот); н^еће з^ар^ас (Ка); *у*в^ес н^арот у цивил[']из^ацију (Нет); т^ебе *ћ*у ј^а с^ат *п*о^дес (Ос); л^оп^ова *ћ*е ти га д^ов^ес к^ом^шија (Цв); не ваља *у*к^рас т^руд^{на} ж^ена (Шав); н^е м^ош је *п*о^мс (Вр); н^е м^ош н^ај^ес (Дел); *о*н *ћ*е те *п*о^дес (Ле); *и*сп^л'ес; не м^оре н^ик^о *у*к^рас (Пр); м^ор^а му *о*б^рес п^аре да *ћ*е з^ем^лу з^ри^с (Ст); ј^а не см^иј^ем ј^ес сл^атк^о (Ли); *п*о^дес *в*е т^у на т^у в^оду (Ру).

Прилике сличне онима на нашем терену карактеришу и остале зетско-сјеничке говоре. У Браки (Petrović 1973: 213), Бјелопавлићима (Ћирић 1977: 89), Паштровићима и Васојевићима „глаголи на *-ши* чија се инфинитивна основа завршава на *-с* редовно се јављају без инфинитивног завршетка *-ши* (*о*ш^ре^с, *р*а^с)” (Stijović 2007a: 200). У поибарским говорима финално *-ш* отпада иза дентала у глаголима типа *п*р^ес, *п*а^с, *м*у^с, *р*а^с (Vožović 2008: 80). Примери са *-з* уместо финалнога *-с* код глагола на *-сш* бележени су у говору Горњих Васојевића: Ј^а *ћ*у *п*о^дмуз к^ра^ве; О^л *о*г^ри^з ј^абуку *в*ећ ј^ед^но^м? (Stijović 2007: 186). Таквих потврда има и у нашој грађи (ј^а *ћ*у *п*о^двез *в*е т^у (Ру)), али их не издвајамо, имајући у виду да је посредни појава условљена искључиво фонетским окружењем, тј. реч је о озвучавању финалног безвучног сугласника у сандхију, испред сонанта или звучног консонанта, које се јавља независно од врсте речи (*д*а^на^з н^ем^ам и сл.).

2.1.2. Без финалног вокала бележени су и глаголи на -ћи:

не да ти *уић*; трѣба *наћ* добру ђевѡјку (Кн); нѣ би знаѡ *рѣћ* (Тр); *иовућ* (Го); како ћу *ошић*; није се мѡгло ни *ић* (Гу); тѡ је л'ѣпшѣ *обућ*; одићу је најсевапнијѣ *обић* (Дел); штā тѣ *рѣћ* (Ков); ѡна ће *изић* (Ли); мѡгу ти *рѣћ* (На); мѡгу *сѣћ*; нѣ би мѡгла *ошић* (Ост); штā ће *обућ*; ни *гѡшаћ* (Са); кѡ ће *ирић* да траји л'ѣба? (См); тѡ ћеш *испећ* (Рај); немѡ *ић*; ја ћу ви *идмоћ* (Трн); трѣба *ошић* (Цв); мѡжете *ошић* (Шав); ни *ирић* ни *гѡћ*; не мѡрете *наћ* (Врс); грехѡта у нѡћ *сѣћ* нѡкте (Дуј); немѡ *идсећ* (За); валā ћу *ошић*; кад тѣ се *гѡћ*; она ти нѣће *заћ* ни у њиву ни у штāлу (Ка); шѣћер ћу ја *наћ* (Бал); ѡће вѡк *гѡћ* (Лу); не мѡжете *изаћ* (Не); ја ћу ви тѡ *идмоћ* (Нет); нѣће *ирић*; како ћу *рѣћ*; мѡже *наћ*; да л' ћете се ви *снаћ*? (Ос); није мѡгѡ да ѡдѣ што нѣће се *ѡгрећ* имања; ја ћу *испећ*; нѣће *мѡћ* (Пож).

У погледу инфинитивних наставака прилике у говорима зетско-сјеничког дијалекта релативно су уједначене – инфинитив са финалним *-и* непознат је или се јавља сасвим спорадично. Са констатацијом П. Ивића да је у говорима зетско-сјеничког дијалекта инфинитив увек без *-и* (Ivić 2001: 218) слаже се стање у говорима Враке (Petrović 1973: 213), Бјелопавлића (Ћурић 1977: 89), Зете (Ћурић 1977а: 279) и Васојевића (Stijović 2007: 199)⁷. Наведеном, што се из приложених примера читује, одговарају и прилике бележене у тутинско-новопазарском ареалу и на већем делу сјеничке територије.

2.1.2.1. Губитком експлозивне компоненте условљеним крајњим положајем у речи *-ћ* се у облицима инфинитива често изједначује са *-ј*⁸:

гѡј ће време (Бал); *рѣј* ћу ја Добрѡсаву, *гѡј* ће ѡн на трпѣзу пā ћу му *рѣј* (Ка); нѣће *мѡј* *гѡј* на терāвије (Нет); *рѣј* ћеш; тѣшко *нај* и сира и кāймака (Цв); не умјјѣм *рѣј*; не мѡгасмо га *нај* (Врс); ѡн ће *идбеј* (Кл); нѣшто ће се *нај* (Уг); ѡна ће *идѡј* сā мнѡм (Бо); кѡћу тѣ ти *гѡј* (Бр); ја ћу тѣбе *идмој*; мѡгу л' *ириј* овуда?; што ми нѣће *ијј* овā жѡчнā кѣса (Го); сѡтра ћу *ириј* крос Пљѣвље (Гло); кѡј дан ћемо *гѡј*? (Жи); залагај л'ѣба ћу *нај* (Ли); ја ћу *изај*; ѡхете л' *јѡпѣт* нећје *гѡј*? (Ост); цијелу л'ивāду тѣ ми *ириј* (Пе); сāt ѡна ће ти *идбеј*; крѣћ ће л'ѣј (По); колко мѡжеш рѡку овакѡ *завѡј* (Пр); тѡ ће те *ириј* (Пру); немѡ *сѣј* тā кѡнац (Ру).

Изложени примери у којима је дошло до измене крајњег сугласника напоредо се употребљавају са ликовима са финалним *-ћ*. Грађа, међутим, не пружа информације о постојању правила које би регулисало избор једног односно другог облика. Варијантност је присутна на читавом терену, а информатори их паралелно употребљавају и на блиском одстојању, нпр.:

немѡ, мѡј синко *сѣј* тā кѡнац, но с ѡбѣ стране га онѡ окрѣћи, немѡ га *сѣћ* ѡде, но га овакѡ окрѣнеш, да би тѡ ишло нѡрмално (Ру); како ће се *гѡј*, и како *обућ* сāма? (По); сāt ће она *сић* одозгѡ пā ће ти дāt. Јѣс, ѡна ће *сиј* (Ту).

7 Такво је стање и у говорима неких других дијалеката, какав је нпр. трстенички (Jović 1968: 152).

8 Наведену појаву фонетске природе бележимо и у другим врстама речи (*веј* < *већ*; *ној* < *ноћ*; *помој* < *помоћ* и сл.).

Примећено је једино да је формално варирање код појединих глагола израженије, па се они чешће јављају у обама облицима (такви су: *рѣћ / рѣј, наћ / нај, мѣћ / мѣј, гѣћ / гѣј*), с тим да су ликови са -ј код њих нешто обичнији. С друге стране, глаголи попут *пѣбећ, пѣдић, прѣдић, пѣмоћ* махом чувају неизмењени крајњи сугласник, те су форме са -ј бележене углавном у појединачним случајевима. Најзад, на основу говорног осећања, процењујемо да поједини глаголи могу имати само облике са -ћ. Ликове типа **ириј, *обуј, *гошај, *огреј* и сл. сматрамо сасвим необичнима. Ова претпоставка подржана је и тиме да у грађи није потврђен ни један облик ових глагола са финалним -ј. Исто тако, равноправан конкурент форми *рѣћ* јесте облик *рѣј*, што не важи и за префиксиране творенице, где се редовно јављају облици са -ћ. Форме **огреј, *иореј, *зареј се* и њима сличне нисмо слушали у овом говору, а и наше језичко осећање изворног говорника маркира их као стране духу овога идиома.

Замена -ћ са -ј јавља се на читавом терену зетско-сјеничког дијалекта. Такви примери обични су у Паштровићима и Васојевићима (Stijović 2007a: 200), потом у поибарским говорима (Vožović 2008: 80). М. Божовић наводи да се глаголи *рѣћ, иѣћ* и *исѣћ* чују у Рибарићу и на Рогозни у облику: *рѣј, иѣј, исѣј* (Vožović 2002: 84). То потврђује и наша грађа из оба наведена пункта, с тим да није примећено да промена фонетског састава доводи до акценатске алтернације, како је у изложеном материјалу М. Божовића, већ је увек *рѣј, иѣј, исѣј*.

2.1.2.2. Иако нема фонетских услова за појаву -с, глагол *ић* и његове композите, осим оних на -ћ, изложених у претходном одељку, аналогичнојом према глаголима на -с⁹ могу имати и следеће варијанте, које су нешто фреквентније⁹:

ја ћу *ошѣс* (Бал); пѣбаучкѣ *иц* (Леч); није вајда *иц* (Ос); да л' ће *ошѣс* за њѣга (Рај); дѣбро је цркви *ошѣс* (Гр); да л' мѣш *ошѣс* са кѣл'има (За); мѣрѣм *иц* за Сеницу (Кл); тад се мѣрѣло *иц* (Гу); са-ћу *ошѣс* за Файка; она мѣрѣ *иц* (Ле); мил'йна бѣло за стѣкѣм *ошѣс* (Ли); тѣ ћете *наиц* с кѣл'има; што ћете *ошѣс* онѣмо (Ме); не веља у глѣхѣ дѣба нѣћи *иц* (Пру); свѣ ћете *иц* овѣјем макадѣ мом (Рај); оставит свѣје дѣјете и *ошѣс* (Па).

Код ових глагола нема замене -ћ > -ј.

Исто је и у говору Васојевића, где се бележи: *иц, обѣс, ошѣс, сѣс* (Stijović 2007: 186), односно у поибарским говорима: *иц, изѣс, ошѣс, наиц* (Vožović 2008: 80).

Глагол *изѣћ* у нашој зони није обичан у лику са -с: ако ће *изѣс* (Шар). Облик *изѣћ*: не мѣжете са кѣл'има одѣвдѣ *изѣћ* (Не); има још само варијанту *изѣј*: он ће *изѣј* да ме вѣдѣ (Леч); да л' смѣјѣ Фѣхо *изѣј*? (Бу); није се мѣгло *изѣј* (Пе).

Глагол *ућ* има варијанте *ућ / уић* и *уѣс*:

мѣре се *ућ*; мѣжете *ућ* и у сѣбу (Ос); не дѣ ти *уић* у канцелѣрију (Кн); прѣва ће *уић* (Ме);

9 Исто наводи и Д. Барјактаревић (Barjaktarević 1966: 97).

не мөрете *уџс* (По); мөрете ма́ло *уџс* (Ле).

У грађи нема потврда за облик *ујј*, мада смо мишљења да у говору може постојати, имајући у виду да смо имали прилике да га чујемо у саставу футура првог типа: *ујћемо*, *ујће* и сл. Изостанак облика са измењеним сугласником у облицима инфинитива мотивисан је највероватније намером да се избегне замагљивање семантике, имајући у виду да је посредни једнословна форма.

2.1.2.3. Поједини глаголи, у зависности од обличких варирања унутар основе, могу имати и различите наставке у инфинитиву. Тако нпр. глагол *сџић*, када остаје унутар I врсте, има варијанте *сџић* и *сџиј*:

мџрам нџас кџи *сџић* (Кл); брзо тџ *сџић* (Ме);
они ће је *сџиј* (Пе); лако ћете ме *сџиј* (Вр).

Облик *сџијгнуџ*, међутим, настао продором елемента *-ну-* из глагола III врсте, јавља се само у овом облику:

џни ће *сџијгнуџ* (Не); нџма којџ ме нџће *сџијгнуџ* да ме послуша (Ос); свџ ће те то *сџијгнуџ* (По).

Исто је и са глаголима типа *(-)мџћ* / *(-)мџј* и *(-)мџгнуџ*:

ми ћемо *мџћ*; бџк ће *мџмоћ* (Бу); ја ћу ви *мџмоћ* (Трн); ја ћу ви то *мџмоћ* (По);
џн нџас нџће *мџј* (Не); ја ћу тебе *мџмој* (Гло);
мџгџ је *мџмџгнуџ* (Бл); џн ће *мџмџгнуџ* (Ли).

Глагол *(-)мџћ* / *(-)мџј* и *(-)мџкнуџ* такође има варијантне форме:

то ће се *мџћ* (Ке); не мџже се *мџћ* (Ле);
кајмак ће *мџј* (Уг); то ће му се *мџј* џдма (Вр);
прва кџћа што ћете *мџмџкнуџ* (Рај); не смџјџм му се *мџмџкнуџ* (По).

Глагол *(-)гџћ* / *(-)гџј* и *(-)гџгнуџ* бележен је у ликовима:

кад тџ се *гџћ* (Ка); они ће нам кџћу *гџћ* (Ле);
како ће се *гџј*, и како обџћ сама (По); не гарантујџмо да ће се *гџј* жива (Кл);
кџћу тџ ти *гџј* (Бр);
џн ће је *мџгџгнуџ* (Ле).

Исто важи и за *(-)шџћ* / *(-)шџкнуџ*:

њџ *шџћ* нџће, док су џде, нџко жџф (Пож);
нџће је ни *шџшџј* (По);
ако ће је *шџшџкнуџ* (Ле).

2.1.2.4. Глаголи на *-с* < *-сџ* < *-сџи* са накнадно добијеним елементом *-ну-* у основи имају облике:

трџба то *срџшнуџ* (Ју); прва кџћа ће ве *срџшнуџ* са л'џјевџ странџ (Рај); ти ћеш данас *мџшнуџ* у крф; мџре л'и се *сџгнуџ*? (Го); њџму ће *мџгнуџ* на пџмџт (Ме); мџжда ћу *исмџшнуџ* (Уг); брџга нама да л' ће џн *мџшнуџ* (Ме); сџт ће онџ кџћџ *мџшнуџ* (Пл).

судећи према говору старијих исељеника у Скадру и материјалу из старијих рукописа, А. Чиргић закључује да се њихово присуство не може тумачити утицајем школства или медија (Čirgić 2007: 113). За говор Ибарског Колашина М. Божовић бележи: „Инфинитив је глаголски облик који се употребљава двојачко: са *-и* и без њега. Неких законитости у употреби нема, али је занимљиво да ће становник Ибарског Колашина радије употребити другу могућност” (Vožović 2002: 84). Даље, „код млађих особа, утицајем школе и администрације, чешће се чују облици са *-и* у инфинитиву” (Vožović 2002: 84). Аутор наводи и то да „становници брдских села Рогозне и Мокре горе чувају ситуацију без *-и*, док Радич-поље и Рибариће знају за једне и друге облике” (Vožović 2002: 84). Наша грађа из новопазарских села на Рогозни и тутинских на Мокрој гори у складу је са наведеном тврдњом о одсуству дужих облика. С друге стране, материјал из Рибарића и околних села не потврђује поменуто присуство дужих ликова. Овде се, како показује наша грађа, редовно употребљавају краћи облици. Спорадично присуство дужих облика, уз превласт краћих, јавља се и у говорима косовско-ресавског типа (уп. Simić 1972: 383–384; Peco, Milanović 1968: 346), а објашњавају се као резултат „обновљене употребе овог облика посредством стандардног језика” (Peco, Milanović 1968: 346). С друге стране, говори Пиве¹⁰ и србијанског Полимља (Vuković 1940: 72; Nikolić 1991: 471), потом и говор Горобилја (Nikolić 1972: 644), а даље и говори централне Шумадије (Remetić 1985: 300), Срема (Nikolić 1964: 318), те банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Ivić i dr. 1997: 190) одликују се готово апсолутном превлашћу дужих облика.

Облици инфинитива на *-џи* и *-ћи*, које ми наводимо, фиксирани су у свега неколико пунтова на територији Сјенице, а информатори (и православни и муслимани) код којих су забележени употребљавају их, најчешће на блиском одстојању у контексту, паралелно са осталим формама, што се види у примеру:

рѣкл’и мѡрѡмо да оперишѣмо ал’и не гарантујемо да ће се *дѣј* живѡ са стѡла; што ми не прѡвѣш цѡмѣју, сѡт ће ми *дѡј* мѡж да му је поклѡним; кѡже: „Амѣца, ако нѣ мош тѡ, те не гарантујѣш *намѣстѣти*, да те не вѡдѣмо”; кѡжѣм јѡ: „Овѡ што ћу ти *дѡџи* трѣ нѡћи опѣри рѣке и намѡжи, сѣтрадѡн немѡ се *умѡвати* и нѣће ти вѣшѣ *ѣрѣбѡти*” (Кл).

Иако се ови облици могу тумачити утицајем стандардног језика посредством јавних средстава информисања на говор старијих информатора, пре смо мишљења да је посредни нанос из суседних јекавских говора херцеговачко-крајишког у којима су ови ликови сасвим обични. У прилог томе иде и запажање да у грађи из Тутина и Новог Пазара нема ни једне потврде дужег инфинитива на *-џи* и *-ћи*. Он изостаје како у

¹⁰ За говор Пиве Ј. Вуковић наводи да употреба дужег или краћег облика „зависи од самог момента говора, од темпа и реченичног нагласка, зависи и од реда речи у реченици”. Тако, „ако је инфинитив у средини реченице, у говору је обичнији краћи облик”, док на крају реченице „иако није необичан и краћи облик, чује се чешће дужи” (Vuković 1940: 72).

идиому старијих представника, тако и у говору млађе популације, где би се, као последица образовања, односно интензивнијих контаката са стандардним језиком уопште, његово присуство могло очекивати. Утицај граничних новоштокавских идиома на говор сјеничке зоне остварен је у неједнаком обиму на различитим тачкама територије а огледа се, опет неједнако, на свим нивоима језичке структуре.

Интензивнији контакти (пријатељски или они ради трговине) који се одвијају између житеља сјеничких села и становника Ивањице, Нове Вароши, Пријепоља и околних села условили су и међудијалекатску интерференцију. Стога, појава дужих инфинитивних форми у овој зони није необична, будући да исте форме превладавају у системима околних идиома. Сходно томе, од значаја је податак да „у већем делу србијанског Полимља није забележен ниједан пример инфинитива на *-ӣ* и *-ћ*, док је мноштво примера дужег инфинитива” (Nikolić 1991: 471). Да утицај говора једних на друге није једносмеран, сведочи податак да је у говорима источнохерцеговачког типа у Полимљу број примера инфинитива на *-ӣ* и *-ћ* занемарљив, док „у прелазним говорима ка зетско-сјеничком дијалекту такви примери су већ обичнији” (Nikolić 1991: 473). Како наводи М. Николић, у околини Бродарева облици инфинитива на *-ӣ* у говору муслимана чешћи су него у говору православних. У прелазном говору, даље, инфинитивни облици без финалног *-и* сасвим су обични. Овај идиом, „као и суседни новопазарско-сјенички, зна и за облике инф. на *-ӣи* и *-ћи*, али су они ређи од претходних”. Како аутор наводи, овај говор „показује свој „прелазни” карактер, јер прави зетско-јужносанџачки говори имају најчешће само краће облике” (Nikolić 1991: 473). Имајући у виду да дуже форме карактеришу и ивањички говор (наши информатори то истичу као диференцијалну црту према свом идиому), а тако и остале говоре херцеговачко-крајишког типа, какав је горобилски, који познаје само дуже облике (Nikolić 1972: 61), присуство наведених ликова у рубним пределима несумњиво је последица контаката носилаца двају различитих система.

2.3. Облици инфинитива у саставу фуџура I

У саставу фуџура I, када је енклитика у постпозицији, облици инфинитива бележе се у измењеном гласовном облику.

2.3.1. Глаголи на *-ти* имају форме:

ӣокāзāћу ви (Ст); *кāзāћу* ти сāt (Бр); *на̄ӣрāвићу* ти јā једну (Па); *ш̄ӣрāж̄ићу* неког др̄ӯг̄ог (Ос); *гāћу* ви в̄епра (Лу); *ум̄р̄ӣјећу* (Коз); *ӣӣш̄а̄ћеш* је (Тр); *в̄ӣдећеш* г̄оре т̄у чатм̄ару (Ст); *в̄ӣћећеш* т̄и; *уб̄ӣће* те кр̄ава (Леч); *бӣће* л̄оша г̄одина (По); *дон̄ӣјеће* (Леч); *им̄аће* д̄оста (Ос); *гāће* б̄ок (За); *г̄л̄е̄гаће* (Го); *уб̄ӣш̄е* ме (Рај); ил'и да п̄д̄ћеш ил'и *уб̄ӣш̄е* ти св̄е што им̄аш (Бр); *ӣосег̄ећемо*, *р̄ӯч̄аћемо* (Бољ); *бӣћеште* з̄адов̄ольни (Цв); *зав̄р̄ӣш̄ӣћеште* (Ос).

2.3.2. Глаголи на *-сш*, након измена финалне групе могу имати форме типа: *говѣшићу* (најчешће) и *гѣвес ћу* (које се изговара са паузом између глагола и енклитике, при чему се акценат обично не помера на наредни слог):

їорѣшићу и ја (По); *ошїишићу* (Го); *їорѣшиће* Жико (Коз); *їојѣшиће* и њу (Ос); *саїрѣшиће* је моја мука; *изѣшиће* је (Бал); *огвѣшиће* је (По); *исїлѣс* ћу ти (Ба); *їорѣс* ће (Ра); *гѣвес* ћемо је (Ме);

Примери другог типа настају онда када говорник има намеру не толико да истакне глаголски облик у целини, да упути на време вршења радње, већ да нагласи сам семантички садржај глаголске лексеме.

Аналогијом је и: *ошїишићу* час пѣсла (Ст); *ошїишићемо* до њѣ (Ке); али и: *ошїићу* ја до њѣ (Го); *ошїићу* ја (По) (са испадањем једног *ћ* из групе од два иста консонанта настале губљењем финалног *-и*).

2.3.3. Глаголи на *-ћи* најфреквентнији су у ликовима типа *нѣјће*, *гѣјће*...

рѣјћеш лѣжѣ (Цв); ѣн се свѣ бојѣо *нѣјће* некѣга баксѣза (Го); *гѣјће* тѣ врѣме (Бал); *гѣјће* ѣн на трпѣзу (Ка); *нѣјће* жѣна ми (Бо); *гѣјће* за петнѣс дѣнѣ (Бр); *нѣјће се* нѣкї (Уг); *нѣјћемо* мї њу (Врс); *нѣјћемо* нѣшто (Бр).

Финално *-ћ*, односно сонант *-ј* у позицији испред палаталног иницијалног *ћ*- некада испада, па се бележе и ликови типа *нѣће*, *гѣће* и сл.: *гѣћемо* кад мѣгнѣмо (Го); *рѣћемо* јој (Жи); *гѣће* она (Бр); *гѣћеште* вї да трајите (Бал).

Форме типа *гошћемо*, *решћемо* и сл. нису својствене овом говору.

2.3.4. Испред енклитичког облика за 3. л. мн. *їше* (< *хѣїїѣ*) бележено је:

гѣјїѣ ѣни; тї си скрѣс крѣтко пошїшѣна, *рѣјїѣ* енѣ што је грїлї онѣ мушкѣрац (Го); *гѣјїѣ* Влѣхиње и Влѣси (Ле); они нѣћас улѣзѣ у кѣћу, *изгїнїшїѣ* (Ру).

3. Закључак

Спроведена анализа показала је да инфинитив у систему тугинско-новопазарско-сјеничког говора има стабилну позицију, на шта упућује велики број забележених потврда.

На морфолошком плану уочено је присуство варијантности, и то у виду постојања двеју зона – једне у којој су у употреби искључиво форме без финалног вокала и друге у којој се напоредо употребљавају краћи и дужи облици. Појава дублетних облика у делу сјеничког ареала условљена је територијалном позиционираношћу говора, односно настала је у резултату међудијалекатских утицаја. На основу присуства дужих инфинитивних ликова изнели смо претпоставку да је посредни део територије који је или под снажним утицајем суседних идиома, или је пак, ако се има у виду да се поред дужих ликова инфинитива овде срећу и неке друге особености које су својствене говорима херцеговачко-крајишког типа, а непознате зетско-сјеничком дијалекту, посредни

припадност друкчијем дијалекатском типу (што свакако захтева даље, детаљније истраживање).

Најзад, изостанак финалног вокала у облицима инфинитива неретко за собом повлачи и друге измене гласовног склопа. Изражењом варијантношћу се, притом, одликују глаголи на *-сти*, код којих након испадања крајњег вокала долази до упрошћавања финалне консонантске групе, те глаголи на *-ћи*, код којих након губљења *-и* долази до замене *-ћ* са *-ј*.

Литература:

- Barjaktarević 1966: D. Barjaktarević, *Novopazarsko-sjенички govori*, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, XVI, Beograd: 1–177. [orig.] Д. Барјактаревић, Новопазарско-сјенички говори, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XVI, Београд: 1–177.
- Božović 2002: M. Božović, *Govor Ibarskog Kolašina*, Priština: Institut za srpsku kulturu – Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet [orig.] М. Божовић, *Говор Ибарског Колашина*, Приштина: Институт за српску културу – Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Božović 2008: M. Božović, *Infinitiv, aorist i imperfekta u poibarskim govorima*, u: S. Tanasić (red.) *Zbornik Instituta za srpski jezik SANU*, knj.1, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 79–87 [orig.] М. Божовић, *Инфинитив, аорист и имперфекат у поибарским говорима*, у: С. Танасић (ред.), *Зборник Института за српски језик САНУ*, књ. I, Београд: Институт за српски језик САНУ, 79–87.
- Čirgić 2007: A. Čirgić, *Govor podgoričkih muslimana (sinhrona i dijahrona perspektiva)*, Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“.
- Ćupić 1977: D. Ćupić, *Govor Bjelopavlića*, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, XXIII, Beograd: IX + 1–226 (са картом) [orig.] Д. Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXIII, Београд, IX + 1–226 (са картом).
- Ćupić 1977a: D. Ćupić, *Pregled glavnijih osobina govora Zete*, Beograd: *Južnoslovenski filolog*, XXXIII, Beograd, 265–284 [orig.] Д. Ћупић, *Преглед главнијих особина говора Зете*, Београд: *Јужнословенски филолог*, XXXIII, Београд, 265–284.
- Ivić 2001: P. Ivić, *Dijalektologija srpskorvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića [orig.] П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Ivić i dr. 1997: P. Ivić, Ž. Bošnjaković, G. Dragin, *Banatski govori šumadijsko-voјвођанског дијалекта*. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, XLIII, Beograd, 1–586 [orig.] П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII, Београд, 1–586.

- Jovanović 2005: M. Jovanović, *Govor Paštrovića*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore [orig.] М. Јовановић, *Говор Пашићровића*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Jović 1968: D. Jović, Trstenički govor, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, XVII, Beograd, XVI + 1–238 + карта. [orig.] Д. Јовић, Трстенички говор, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, Београд, XVI + 1–238 + карта.
- Nikolić 1964: B. Nikolić, Sremski govor, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, XIV, Beograd, 201–412 + карта [orig.] Б. М. Николић, Сремски говор, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XIV, Београд, 201–412 + карта.
- Nikolić 1972: M. Nikolić, Govor Gorobilja (kod Užičke Požege), Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, XIX, Beograd, 619–746 [orig.] М. Николић, Говор Горобилја (код Ужичке Пожере), Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, Београд, 619–746.
- Nikolić 1991: M. Nikolić, Govori srbijanskog Polimlja, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, XXXVII, Beograd, 1–548 [orig.] М. Николић, Говори србијанског Полимља, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII, Београд, 1–548.
- Peco, Milanović 1968: A. Peco, B. Milanović, Resavski govor, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, XVII, Beograd, 241–366 + карта [orig.] А. Пецо, Б. Милановић, Ресавски говор, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, Београд, 241–366 + карта.
- Petrović 1973: D. Petrović, Morfološke osobine u govoru Vračana, Novi Sad: Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XVI/1, Novi Sad: 201–235 [orig.] Д. Петровић, Морфолошке особине у говору Врачана, Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XVI/1, Нови Сад, 201–235.
- Remetić 1985: S. Remetić, Govori centralne Šumadije, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, XXXI, Beograd, XIX + 1–555 [orig.] С. Реметић, Говори централне Шумадије, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXI, Београд, XIX + 1–555.
- Simić 1972: R. Simić, Levački govor, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, XIX, Beograd, XIX + 1–618 + карта [orig.] Р. Симић, Левачки говор, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, Београд, 1–618 + карта.
- Stanojčić, Popović 2005: Ž. Stanojčić, Lj. Popović, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva [orig.] Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамаишка српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Stijović 2007: R. Stijović, Govor Gornjih Vasojevića, Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, LIV, Beograd, 1–321 [orig.] Р. Стијовић, Говор Горњих Васојевића, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LIV, Београд, 1–321.
- Stijović 2007а: R. Stijović, O jednom tipu redukovanog infinitiva u nekim zetsko-sjениčким говорима s osvrtom na stanje u bugarskom i makedonskom jeziku, Beograd: Južnoslovenski filolog, LXIII, Beograd, 199–206 [orig.] Р. Стијовић, О једном типу редукованог инфинитива у неким зетско-сјеничким говорима с освртом на стање у бугарском и македонском језику, Београд: *Јужнословенски филолог*, LXIII, Београд, 199–206.
- Veljović 2014: B. Veljović, Upotreba infinitiva u govoru Tutina i okoline, u: M. Kovačević (red.), *Savremena proučavanja jezika i književnosti*, knj. 1,

- Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 51–65 [orig.] Б. Вељовић, Упош треба инфинитива у говору Тутина и околине, у: М. Ковачевић (ред.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 51–65.
- Vujović 1969: L. Vujović, Mrkovički dijalekat (s kratkim osvrtom na susjedne govore), Beograd: *Srpski dijalektološki zbornik*, XVIII, Beograd, 73–398 (с картом) [orig.] Л. Вујовић, Мрковићки дијалекат (с кратким освртом на сусједне говоре), Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XVIII, Београд, 73–398 (с картом).
- Vuković 1940: J. Vuković, Govor Pive i Drobnjaka, Beograd: Južnoslovenski filolog, XVII, Beograd, 1–113 [orig.] Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, Београд: *Јужнословенски филолог*, XVII, Београд, 1–113.

Бојана М. Вељовић

INFINITIVE FORMS IN TUTIN, NOVI PAZAR AND SJENICA VERNACULAR

Summary

This paper analyzes the morphology of the infinitive forms used in Tutin, Novi Pazar and Sjenica vernacular. The infinitive forms are determined based on the corpus material collected from native dialect speakers. Unlike the majority of Štokavian speeches and the standard language, the infinitive is well preserved with all its inherited syntactic functions in the examined idiom and its features are relatively uniform in the entire dialectal area. However, there are certain variations in terms of infinitive morphology. The main variation is that longer forms with word-final *-u* are only present in one part of the territory while they are absent in the other part where only shorter forms can be found. The analysis will show that the existence of two zones is primarily affected by regional factors, i.e. the morphological differentiation results from the specific territorial positions of the dialectal zones and their linguistic contacts with other dialects.

Keywords: dialectology, morphology, Zeta-Sjenica dialect, infinitive, short infinitive forms, final *-u* forms

Примљен: 11. фебруар 2019. године
Прихваћен: 18. новембар 2019. године